



ARAŞTIRMA MAKALEŐİ

# NİSA SURESİ'NİN 59. AYETİ ÖRNEĞİNDE FIKİH USULÜ'NÜN KUR'AN'DAN İSTİNBATI

Mehmet Boynukalın\*

Atf: Mehmet Boynukalın, "Nisa Suresi'nin 59. Ayeti Örneđinde Fıkıh Usulü'nün Kur'an'dan İstinbatı," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, (Aralık 2017): 35-57,  
<http://dx.doi.org/10.26650/ilahiyat.2017.19.2.0012>

*Makale gönderim tarihi: 01.09.2017*  
*Makale kabul tarihi: 25.11.2017*

## Öz

İslami ilimlerin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim bu ilimlerin temelleri ve önkabullerine dair birçok hususa işaret etmektedir. İslam âlimleri kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili Kur'an'ın manalarını anlamaya ve buralardan hareketle Kur'an'a uygun bir ilim anlayışını inşa etmeye çalışmışlardır. Fıkıh usulcüleri de aynı tarzda hareket etmiş ve birçok ayeti usul anlayışlarını oluşturma yönünde yorumlamışlardır. Biz bu makalemizde Nisa (4) suresinin 59. ayetini bir örnek olarak ele alıp usul âlimlerinin ve müfessirlerin bu ayetten usule dair bazı çıkarımlarını tespit ve tahlil etmeye çalışacağız.

**Anahtar Kelimeler:** Kitab, Sünnet, İcma, Kıyas, Ulu'l-emr

\* Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul, 34865, Turkey,  
[mehmetboynukalin@sehir.edu.tr](mailto:mehmetboynukalin@sehir.edu.tr), Orcid ID: 0000-0001-7109-468X

## Extended Abstract

### Extracting Islamic Law Methodology From The Qur'an: The 59th Verse of Chapter (4) an-Nisa

The Holy Qur'an, which is the main source of Islamic sciences, points to a number of basic principles of these sciences. Through their areas of expertise, Islamic scholars have tried to understand these principles of the Qur'an, and construct a sense of knowledge appropriate to the Qur'an in the light of these. The scholars of *usul al-fiqh* (Islamic law methodology) also interpreted many verses of the Qur'an in the course of establishing their sense of the methodology from the Qur'an. In this article, we have considered the 59th verse of the chapter an-Nisa (4) as an example, and have attempted to identify and analyze some of the methodical conclusions extracted by scholars of *usul al-fiqh* and *tafsir* (commentary of the Qur'an).

*Usul al-fiqh* (Islamic law methodology) is the science that deals with the sources of the *shar'i* provisions and the methods of extracting the provisions from these sources. Since the time of Shafi'i (204/820), the author of the first independent work on *usul al-fiqh*, this science has been established on four basic sources: al-Kitab (the Holy Qur'an), as-Sunnah (tradition of the Prophet), al-ijma (consensus of scholars), and al-qiyas (analogical reasoning). The basis of these sources is extremely important for establishing the main structure of *usul al-fiqh*.

Scholars of *usul al-fiqh* and *tafsir* (commentary of the Qur'an) made many deductions about Islamic law methodology from the 59th verse of chapter an-Nisa (4). For example, Ibn Hazm (456/1064) stated that his voluminous work of *al-Ihkam fi usuli'l-ahkam* on methodology is merely a broad explanation of this verse. Fakhraddin ar-Razi (606/1210) said that this verse includes the majority of the science of *usul al-fiqh*. These deductions can be separated into two main groups: finding the basis for the four main sources, namely the Book, the sunnah, the ijma, the qiyas; and the details of these sources. Here, we find and analyze deductions about the foundations of the basis for the four main sources, as extracting the details of these sources from this verse are beyond the scope of this article.

The translation of this verse is as follows: "O you who have believed, obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you. And if you disagree over anything, refer it to Allah and the Messenger, if you should believe in Allah and the Last Day. That is the best [way] and best in result" (an-Nisa 4/59).

This verse begins with commanding Allah to obey. Many commentators have noted that obedience to Allah is to, "follow His Book." In the continuation of the verse, "Obey the Messenger" is mentioned, and commentators have noted that obeying the Messenger is in keeping with his sunnah (tradition).

"Ulu'l-amr" has been determined as the third authority ordered to obey in this verse. There are two common views on the meaning of "ulu'l-amr": the rulers and the scholars. Many scholars of *tafsir*, *fiqh* and *usul al-fiqh* have determined "ulu'l-amr" as scholars, and from there they have reached the conclusion that the *ijma* (consensus) of scholars is a source in Islamic law. The reason for this is that if these qualities coexist; in other words, the rulers have the qualification of scholarship, obeying them will be obligatory by consensus. If the rulers do not have this qualification, they are obliged to ask the scholars about the things they do not know about the



order, "Ask the people of the message if you do not know" (an-Nahl 16/43). If these scholars are in a consensus in the answers they give, it is obligatory that the rulers comply with them and apply this judgment; and consequently, compliance with the consensus of scholars becomes obligatory for both the rulers and the ummah. Today, the opinions of rulers and others with knowledge and experience in various fields can be seen as an auxiliary source of Islamic law, and these opinions are important for being aware of social conditions. The scholars should act based on their views in mind when undertaking *ijtihad* (legal reasoning) or giving *fatwa* (legal opinion), and should explain the judgment Muslims should comply with after evaluating whether they contradict Islamic law. Consequently, empowering those who do not have a certain license to work in this area is contrary to the established understanding in Islamic law methodology; it is necessary to take into account the views, knowledge, experiences and evaluations of the rulers as well as other members of the Muslim community, provided that the scholars consulted in the determination of the *shar'i* judgment.

It is ordered in this verse that controversial subjects are to be referred to Allah and His Messenger. After the death of the Prophet, the disagreements that had arisen in the Islamic community were explained by many commentators by referring to the text of the Qur'an and sunnah if there was a clear ruling related to the issue. If there was no clear ruling, this was dealt with by establishing a similarity between the new issues and the issues mentioned in the Qur'an and sunnah: in other words, *qiyas* was done. From a wider perspective, it can be said that "referring the disagreements to Allah and His Messenger" means making *ijtihad* based on the aims and objectives of the rules of the Qur'an and sunnah. This *ijtihad* is done by the scholars in two ways: one of these is to make *qiyas* (analogical reasoning) on a matter similar to that found in the Qur'an and sunnah, and the other is to ensure the general purpose of the rules as long as they are not contradictory to the Qur'an and sunnah. Today, some scholars have discussed the necessity of establishing a jurists committee to make this type of *ijtihad* and check whether the laws and decrees are in accordance with the Qur'an and sunnah.

As a result, we can say that Islamic scholars established their methodology by referring to the Qur'an first. The Qur'an contains the foundations of *usul al-fiqh*, which is the subject of the method to be followed in the understanding and application of religion. Islamic scholars have extracted these bases from many verses. From the 59th verse of the chapter an-Nisa (4), which is only one of these verses, they were able to determine that Qur'an, sunnah, *ijma* and *qiyas* are the main sources of Islamic law. It is possible to reveal the relationship between the Qur'an and *usul al-fiqh*; in other words, the efforts of the Islamic scholars to build Islamic law methodology on the Qur'an by scanning the *tafsir* and *usul al-fiqh* works. In this article, only a small part of the interpretations, which Islamic scholars put forward to extract the methodology from the Qur'an, has been identified and analyzed through a selected verse as a model. It is seen that such extractions and interpretations are open to debate; in other words, the meaning of these verses can be controversial sometimes. However, as a result of referring to the Qur'an as a source, it is possible to detect many rules about Islamic law methodology. The gathering and reassessment of the effort, put forth by Islamic scholars in this direction from *tafsir* and *usul al-fiqh* literature, will lead to the establishment of a number of important rules. The rich accumulation of knowledge on this field is a valuable treasure that must be utilized by researchers.

**Keywords:** Kitab, Sunnah, *Ijma* (Consensus), *Qiyas* (Analogical Reasoning), *Ulu'l-Amr*



## Giriş

Bilindiği üzere usul-i fıkıh edille-i şer'iyeyi, yani şer'i hükümlerin kaynaklarını ve bu kaynaklardan hüküm çıkarmaya yarayan yöntemleri ele alan ilim dalıdır. Fıkıh usulüyle ilgili ilk müstakil eseri kaleme alan İmam-ı Şafii'den (204/820) itibaren bu ilim dört temel delil anlayışı üzerine kurulmuştur: Kitap, Sünnet, icma ve kıyas. Bu delillerin temellendirilmesi fıkıh usulünün ana yapısının kurulması açısından son derece önemlidir.

Usulcü ve müfessirler Nisa suresinin:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَارَ عَنْكُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا"

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resul'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre de; herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulü'ne arz edin; bu daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir" mealindeki 59. ayet-i kerimesinden usul-i fıkıha dair bir çok çıkarımda bulunmuştur. Mesela İbn Hazm (456/1064) usule dair *el-İhkam fi usulil-ahkam* adlı hacimli eserinin bu ayetin geniş bir açıklamasından ibaret olduğunu ifade etmiştir.<sup>1</sup> Fahreddin er-Razi (606/1210) bu ayetin usul-i fıkıh ilminin çoğunu kapsadığını söylemiştir.<sup>2</sup> Bu çıkarımlar iki ana grupta toplanabilir: Temel dört şer'i delilin, yani Kitap, Sünnet, icma ve kıyasın hücciyeti ve bu delillere ait ayrıntıların tespiti. Biz bu makalemizde birinci gruba, yani dört şer'i delilin hücciyetine ait çıkarımları tespit ve tahlil etmekle yetineceğiz. Zira ayrıntı sayılabilecek usul meselelerinin bu ayetten istinbatı bir makale boyutunu aşacak mahiyettedir.<sup>3</sup> Öncelikle ayetin meali, siyak-sibakı ve sebebi-i nüzülü hakkında bilgi vermek gerekmektedir:

<sup>1</sup> Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkam fi usulil-ahkam*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Beirut: Dâri'l-Âfaki'l-Cedide, t.y.), I, 9-10.

<sup>2</sup> Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Razi, *Mefatihü'l-gayb: et-Tefsirü'l-kebir* (Beirut: Dâri İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1420), X, 112.

<sup>3</sup> Mesela Fahreddin er-Razi icma ve kıyasla ilgili kuralların ayrıntılarına dair birçok hususu bu ayetten istinbat etmiştir; bkz. Razi, *Tefsir*, X, 116-118. Başka örnekler için bkz. Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas (370/981), *el-Fusul fi'l-usul*, nşr. Uceyl Casim en-Neşmi (Küveyt: Vezaretü'l-Evkaf, 1414/1994), III, 197; Ebu İshak İbrahim b. Ali eş-Şirazi (476/1083), *et-Tebsıra*, nşr. Muhammed Hasan Heytu (Dimaşk: Dâri'l-Fikr, 1403), 407; Ebu'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed el-Kelvezani (510/1116), *et-Temhid fi usulil-fikh*, nşr. Müfid Muhammed Ebu Amşe-Muhammed b. Ali b. İbrahim (Cidde: Câmîatü Ümmü'l-kura 1406/1985), III, 179; IV, 414; Ebu'l-Vefa Ali ibn Akil el-Bağdadi (513/1119), *el-Vazih*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1420/1999), V, 248; Seyfeddin Ali b. Ebu Ali el-Amidi (631/1233), *el-İhkam fi usulil-ahkam*, nşr. Abdürezzak Afifi (Beirut-Dimaşk: el-Mektebü'l-İslami, t.y.), IV, 206; Safiyüddin Muhammed b. Abdurrahim el-Hindi (715/1315), *Nihayeti'l-vusul fi dirayeti'l-usul*, nşr. Salih b. Süleyman el-Yusuf -



**Siyak-sibak:** Önceki ayetlerde yahudilerin Medine’de çıkardıkları fitnelere işaret edilmekte ve onların müşriklerle işbirliği yaparak müslümanlara karşı kurdukları tuzaklardan söz edilmekte, bu yolda olanların hak ettikleri uhrevi ceza ve müminlerin elde edecekleri mükafat açıklanmaktadır (Nisa 4/44-57). Hemen bir önceki ayette (Nisa 4/58) emanetlerin ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi emredildikten sonra bu ayette (Nisa 4/59) müminlerce uyulması gereken hükmün kaynakları ve itaat edilecek merci açıklanmaktadır. Bu ayetten sonra Allah ve Resulü’nün emirlerine uymayıp haddi aşan tağutları hüküm mercii olarak kabul etmenin imanla bağdaşmadığı ve bunun münafıklık olduğu yönünde uyarılarda bulunulmakta ve Allah ve Resulü’ne itaat edenlerin elde edeceği mükafattan söz edilmektedir (Nisa 4/60-70). Ardından savaşla ilgili bazı hükümler anlatıldıktan sonra (Nisa 4/71-79) tekrar Allah ve Resulü’ne itaat edip Kur’an üzerine tefekkür etmenin gerekliliği vurgulanmakta (Nisa 4/80-82), savaş ve barış gibi konularda konuşmanın Resul’e ve ulu’l-emre bırakılması tavsiye edilmektedir (Nisa 4/83).

**Sebeb-i nüzul:** Hz. Peygamber Halid b. Velid’i bir seriyyenin başında emir olarak göndermişti. Zapt edecekleri mevkiye geldiklerinde oranun halkından birisi seriyyede bulunan Ammar b. Yasir’e geldi ve herkesin kaçtığını, geriye kendisinin kaldığını ve müslüman olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ammar onu himayesine aldı. Halid b. Velid bunu duyunca kendi izni olmadan bu adamı himayesine aldığı için Ammar’a kızdı ve tartıştılar. Medine’ye dönünce durumu Hz. Peygamber’e arz ettiler. Hz. Peygamber Ammar’ın himayesini geçerli kıldı; ancak bir daha emirine itaat etmesi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre de...” ayeti nazil oldu.<sup>4</sup> Diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber döneminde seriyye emiri olarak gönderilen Abdullah b. Huzafe es-Sehmi emrindekilere karşı öfkelenip bir ateş yaktırmış ve kendisine itaat edilmesinin vacip olduğunu açıkladıktan sonra onların ateşe girmesini emretmişti. Bazıları bu emre itaat etmeye yeltenince, diğerleri: “Biz ateşe girmek için Hz. Peygamber’e iman ettik” diyerek buna

---

Sa’d b. Sâlim es-Süveyh (Mekke: el-Mektebetü’l-Ticariyye bi-Mekketel-Mükerrreme, 1416/1996), III, 1023; Şemseddin Muhammed b. Ebu Bekir ez-Zur’i ed-Dımaşki: İbn Kayyimi’l-Cevziyye (751/1350), *İ’lamü’l-muvakkîn an Rabbi’l-alemin*, nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Al Selman (Dammam: Dârü İbni’l-Cevzi, 1423), II, 89, 400; IV, 54; Şemseddin Muhammed b. Müflih el-Makdisi (763/1362), *Usulü’l-fikh*, nşr. Fehd b. Muhammed es-Sedhan (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1420/1999), II, 373, 390; Muhammed b. Ali eş-Şevkani (1250/1834), *el-Kaulü’l-müfîd fi edilleti’l-ictihadi ve’t-taklid*, nşr. Abdurrahman Abdülhalik (Küveyt: Dârü’l-Kalem, 1396), 34, 81.

<sup>4</sup> Mukatil b. Süleyman (150/767), *Tefsir*, nşr. Abdullah Mahmud Şehate (Beyrut: Dârü İhyai’t-Turas, 1423), I, 382-383; Muhammed b. Cerir et-Taberi (310/923), *Camiü’l-beyan an te’vili ayi’l-Kur’an (Tefsir)*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Dârü Hecer, 1422/2001), VII, 178; Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Süyuti (911/1505), *ed-Dürü’l-mensur fi’t-tefsiri bi’l-me’sur* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, t.y.), II, 573-574.



mani oldular. Abdullah'ın da öfkesi yatıştı. Durum Resulullah'a arz edilince "Eğer ateşe girselerdi bir daha ondan hiç çıkmazlardı; itaat sadece maruftadır" buyurdu. Söz konusu ayet bu olayla ilgili nazil oldu.<sup>5</sup>

Her iki olayın da ayet-i kerimenin nüzul sebebi olması muhtemeldir. Ancak usul-i fıkhıta bilinen genel kurala göre sebebin özel olmasına değil lafzın umumiliğine itibar edilir (العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب). Bu sebeple ayetin tefsirinde sebep-i nüzule dair rivayetler göz önüne alınmış, ancak âlimlerin çoğunluğu bu rivayetleri anlamı sınırlayıcı bir şekilde değerlendirmemiş ve bu ayetin lafız ve manasından usul-i fıkhıta dair çıkarımlarda bulunmuşlardır.

## I. Kur'an'ın Hücciyeti

Ayet-i kerime "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin" buyruğuyla, Allah'a itaat etmeyi emrederek başlamaktadır. Tabiin âlimlerinden Ata b. Ebi Rebah (114/732) ve Katade (117/735) Allah'a itaat etmeyi "O'nun Kitabı'na uymak" şeklinde tefsir etmiştir.<sup>6</sup> Sonraki bir çok müfessir de aynı hususu ifade etmişlerdir.<sup>7</sup> Ayetin devamında yer alan, ihtilafa düşülen konunun Allah'a arz edilmesi emri de yine tabiin âlimlerinden Mücahid (103/721), Katade, Süddi (127/745), Meymun b. Mihran (117/735) ve bir çok müfessir tarafından aynı şekilde açıklanmıştır.<sup>8</sup> Ancak bu ikinci emir müteahhir âlimler tarafından daha geniş şekilde yorumlanmıştır.<sup>9</sup>

<sup>5</sup> Buhari, Megazi 59; Tefsir 4/11; Müslim, İmaret 31; Taberi, *Tefsir*, VII, 176-177; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 573.

<sup>6</sup> Abdullah İbn Vehb (197/813), *el-Cami: Tefsirü'l-Kur'an*, nşr. Miklos Muranyi (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), II, 9; Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdadi (463/1071), *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, nşr. Adil b. Yusuf el-Azazi (Dammam: Dâru İbni'l-Cevzi, 1417/1996), I, 130.

<sup>7</sup> Mesela bkz. Razi, *Tefsir*, X, 112; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir ed-Dımaşki (774/1373), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*, nşr. Sami b. Muhammed Selame (Riyad: Dâru Taybe, 1420/1999), II, 345; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsirü'l-Menar* (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmmetü li'l-Kitâb, 1990), V, 146.

<sup>8</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 184, 186, 187; Nasirüddin Abdullah b. Ömer el-Beyzavi (685/1286), *Envarü't-Tenzil ve esrarü't-te'vil* (*Tefsir*), nşr. Muhammed b. Abdurrahman el-Mar'aşli (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1418), II, 80; Hafızüddin Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed en-Neseî (710/1310), *Medarikü't-Tenzil ve hakaiku't-te'vil* (*Tefsir*), nşr. Yusuf Ali Büdeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), I, 368; Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelüsi (745/1344), *el-Bahru'l-muhit*, nşr. Sıdkı Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), III, 687; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 345; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 579.

<sup>9</sup> Aşağıda ayet-i kerimenin bu kısmının tefsirine dair görüşler gelecektir.



## II. Sünnet'in Hücciyeti

Ayet-i kerimenin devamında "Resul'e itaat edin" buyrulmaktadır. Ata b. Ebu Rebah ve Katade Resul'e itaat etmeyi onun Sünneti'ne uymak şeklinde tefsir etmiştir.<sup>10</sup> Sonraki müfessirler de aynı hususu ifade etmişlerdir.<sup>11</sup> Ayetin devamında yer alan, ihtilafa düşülen konunun Resul'e arz edilmesi de Mücahid, Katade, Meymun b. Mihran ve bir çok müfessir tarafından onun Sünneti'ne başvurmak şeklinde açıklanmıştır.<sup>12</sup> Mücahid bu tefsiri yaptıktan sonra "Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu Resul'e ve içlerinde bulunan ulu'l-emre götürselerdi elbette bunlardan istinbat edenler onu anlayıp bilirlerdi..."<sup>13</sup> ayetini okumuştur.<sup>14</sup> Meymun b. Mihran Resul'e itaati eğer hayattaysa bizzat Hz. Peygamber'e müracaat etmek,<sup>15</sup> hayatta değilse onun Sünneti'ne başvurmak şeklinde açıklamıştır.<sup>16</sup> "Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız" şartından hareketle İbn Kesir (774/1373) anlaşmazlık konusu olan meselelerde Kitab ve Sünnet'in hakemliğine gitmeyen ve onlara başvurmayan kişinin mümin sayılmayacağını belirtmiştir.<sup>17</sup>

Öte yandan bu ayette "Allah'a itaat edin ve Peygamber'e itaat edin" buyrulması itaat emrinin iki defa tekrar edilip ulu'l-emr için aynı emrin tekrarlanmaması Hz. Peygamber'in dindeki yerinin önemine ve onun Sünneti'nin dinin iki temel ve müstakil kaynağından biri olduğuna işaret etmektedir. Son tahlilde Hz. Peygamber'in her türlü emrine itaat etmek Allah'a itaat etmek demektir; ancak ulu'l-emr için aynı şey söz konusu değildir. Nitekim onların içinde adil olan bulunduğu gibi zâlim olan da bulunmaktadır.<sup>18</sup>

<sup>10</sup> İbn Vehb, *el-Cami: Tefsirü'l-Kur'an*, II, 9; el-Hatib el-Bağdadi, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, I, 130; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 573.

<sup>11</sup> Mesela bkz. Razi, *Tefsir*, X, 112; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 345.

<sup>12</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 185-186, 187; Nesefi, *Tefsir*, I, 367-368; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 345; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 579.

<sup>13</sup> Nisa 4/83.

<sup>14</sup> Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 579.

<sup>15</sup> Süddi sadece bu kısmı zikretmiştir; bkz. Taberi, *Tefsir*, VII, 187.

<sup>16</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 185, 186; el-İmam Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindi el-Matüridi (333/944), *Te'vilatü'l-Kur'an*, nşr. Mehmet Boynukalın-Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), III, 294; Beyzavi, *Tefsir*, II, 80; Nesefi, *Tefsir*, I, 368; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-muhit*, III, 687; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 579.

<sup>17</sup> İbn Kesir, *Tefsir*, II, 346.

<sup>18</sup> Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani (852/1449), *Fethu'l-Bari şerhu Sahihi'l-Buhari*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki-Muhıbbüddin el-Hatib (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), I, 62; XIII, 111-112; Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Said el-Kasımi (1332/1914), *Mehasinü't-te'vil*, nşr. Muhammed Basil Uyunüssud (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), II, 184-185.



İslam hukuk felsefesinde hükümlerin gerçek anlamda vazıı, başka bir ifadeyle Şârii/kaynağı sadece Allah'tır.<sup>19</sup> Hz. Peygamber ise bu hükümleri tebliğ eden, söz ve fiilleriyle beyan eden, açıklayan mercidir.<sup>20</sup> Bu sebeple hem Allah'a hem de Resulullah'a itaat etme ayrı ayrı ve tekrar edilerek zikredilmiştir. Zira genellikle hükümler Kur'an'da özet şekilde zikredilmiş, bunların açıklanması Sünnet yoluyla yapılmıştır.<sup>21</sup>

### III. İcmanın Hücciyeti

Ayet-i kerimede itaat edilmesi emredilen üçüncü merci olarak "ulu'l-emr" belirlenmiştir. Bir çok müfessir, fakih ve usulcü "ulu'l-emr" terkiibini âlimler olarak açıklamış ve buradan yola çıkarak âlimlerin icmasının hüccet olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu hususun tespiti için öncelikle ulu'l-emrin tefsiriyle ilgili görüşlerin ele alınması gerekmektedir.

#### A.Ulu'l-emrin Tefsiriyle İlgili Görüşler

##### 1.Ümera/Yöneticiler

Sahabeden Ebu Hureyre (58/678) ulu'l-emri "sizden olan emirler", bir rivayete göre "seriyye emirleri";<sup>22</sup> tabiinden Meymun b. Mihran (117/735) "Hz. Peygamber zamanındaki seriyye emirleri";<sup>23</sup> Zeyd b. Eslem (136/754) "sultanlar" şeklinde tefsir etmiştir.<sup>24</sup> Mekhul (112/730) bir önceki ayetle bağ kurarak "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor"<sup>25</sup> ayetinde zikredilenlerin ulu'l-emr olduklarını belirtmiştir.<sup>26</sup> İmam-ı Şafii (204/820) de bu görüşü tercih ederek Arapların bir devlet düzenine sahip olmadıklarını, bu sebeple Hz. Peygamber'in tayin ettiği emirlere itaat etme hususunda uyarıldıklarını ifade etmiştir.<sup>27</sup> Bu görüşü tercih eden Taberi (310/923) bir çok hadiste yöneticilere ve emirlere itaat etmenin emredildiğini, dolayısıyla müslümanların başlarına geçirdikleri, adaletli yöneticilerin günah olan bir şeyi emretmedikleri ve halkın yararını gözettikleri

<sup>19</sup> Mesela bkz. Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mes'ud el-Buhari, *et-Tavzih fi halli gavamizi't-Tenkih* (Teftazani, *Telvih* ile birlikte), (Kahire: Mektebetü Subeyh, t.y.), I, 365; Abdülvehhab Hallaf, *İlmü Usulü'l-fikh* (el-Müessesetü's-Suudiyye bi-Mısr, t.y.), 94.

<sup>20</sup> Ali b. İsmail el-Ebyari, *et-Tahkik ve'l-beyan fi şerhi'l-Burhan*, nşr. Ali b. Abdurrahman Bessam el-Cezairi (Küveyt: Dârü'z-Ziyâ', 1434/2013), III, 338.

<sup>21</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 146.

<sup>22</sup> İbn Vehb, *el-Cami: Tefsirü'l-Kur'an*, I, 100; Taberi, *Tefsir*, VII, 176; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 574.

<sup>23</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 177; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 574.

<sup>24</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 177.

<sup>25</sup> Nisa 4/58.

<sup>26</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 170; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 574.

<sup>27</sup> Muhammed b. İdris eş-Şafii, *er-Risale*, nşr. Ahmed Şakir (Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940), 79.





sürece kendilerine itaat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.<sup>28</sup> Zemahşeri (538/1144) ulu'l-emri hulefa-i raşidin gibi hakka uyan yöneticiler şeklinde tefsir etmiş, zâlim emirlerin Allah ve Resulü'nün yanında zikredilmeye layık olmadıklarını belirtmiştir.<sup>29</sup> Kurtubi (671/1273) çoğunluğun ulu'l-emri yöneticiler olarak tefsir ettiğini ifade etmiş ve adalet vurgusunda bulunduktan sonra, zâlim emirlere zorunluluk sebebiyle hayırlı işlerinde itaat edilebileceğini, ancak zulümlerine ortak olmamak gerektiğini söylemiştir.<sup>30</sup> Beyzavi'ye (685/1286) göre ulu'l-emr Hz. Peygamber döneminde ve ondan sonra müslümanları yöneten emirlerdir; halife, kadı ve komutanlar da bu kapsamdadır; bir önceki ayette adaletle hükmetmek emrolunduktan sonra bu ayette yöneticilere itaat emredilmiş ve böylece adaletle yönetmeleri şartıyla onlara itaat etmenin vacip olduğu belirtilmiştir.<sup>31</sup> Neseфи de (710/1310) bu görüşü tercih etmiştir.<sup>32</sup> Hemen bütün müfessirler bu bağlamda "İtaat maruftadır"<sup>33</sup> ve "Allah'a isyanda kula itaat yoktur"<sup>34</sup> hadislerini zikretmiş ve Allah'a isyan etmeyi emreden hiç bir yöneticinin emrine itaat edilmeyeceğini ifade etmişlerdir.<sup>35</sup>

## 2.Ulema/Âlimler

Abdullah b. Abbas (68/687-88) ulu'l-emri "nerede ve ne zamanda olurlarsa olsunlar fıkıh, ilim ve din sahipleri, Allah'a itaat eden, insanlara dinlerinin anlamlarını öğreten, onlara marufu emredip münkeri yasaklayanlar",<sup>36</sup> Cabir b. Abdullah (78/697) "fıkıh ve hayır sahipleri",<sup>37</sup> Katade "âlimler",<sup>38</sup> Ata b. Ebu Rebah, Hasan-ı Basri (110/728)

---

<sup>28</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 182-183.

<sup>29</sup> Ebu'l-Kasim Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an hakaiki't-Tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), I, 524. Şeyhülislam Ebussuud Efendi de (982/1574) Zemahşeri'nin sözlerini aynen zikretmiş ve bu görüşü tercih etmiştir; bkz. Ebussuud Muhammed b. Muhyiddin Muhammed el-İskilibi el-İmadi, *İrşadi'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kitabi'l-Kerim* (Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, t.y.), II, 193.

<sup>30</sup> Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'an (Tefsir)*, nşr. Ahmed el-Berduni-İbrahim Eттаfeyyiş (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), V, 259.

<sup>31</sup> Beyzavi, *Tefsir*, II, 80.

<sup>32</sup> Neseфи, *Tefsir*, I, 367, 368.

<sup>33</sup> Buhari, Megazi 59; Müslim, İmaret 31.

<sup>34</sup> Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaut ve diğerleri (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), VI, 432.

<sup>35</sup> Mesela bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, II, 345.

<sup>36</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 180; el-Hatib el-Bağdadi, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, I, 126; Süyuti, *ed-Dürri'l-mensur*, II, 575.

<sup>37</sup> el-Hatib el-Bağdadi, a.y.; Süyuti, a.y..

<sup>38</sup> İbn Vehb, *el-Cami*, II, 9; Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ani (211/826), *Tefsir*, nşr. Mahmud Muhammed Abduh (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), I, 464; Taberi, *Tefsir*, VII, 181.



ve Ata b. es-Saib (136/753) “âlim ve fakihler”,<sup>39</sup> Mücahid “âlim, fakih ve akıl sahipleri”,<sup>40</sup> başka bir rivayette “fazilet, ilim ve din ehli”<sup>41</sup> olarak tefsir etmiştir. Ebu'l-Aliye (90/709) ulu'l-emri “âlimler” olarak tefsir ettikten sonra ulu'l-emr ve istinbat kavramlarının geçtiği başka bir ayete atıfta bulunmuştur: “Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu Peygamber'e ve içlerinde bulunan ulu'l-emre götürselerdi elbette bunlardan istinbat edenler onu anlayıp bilirlerdi...”.<sup>42</sup> Kurtubi İmam Malik'in (179/795) ulu'l-emri Kur'an ve ilim ehli şeklinde tefsir ettiğini ifade etmiştir.<sup>43</sup> İmam Ahmed b. Hanbel'den (241/855) ulu'l-emrin ümera veya ulema olduğu yönünde iki görüş nakledilmiştir.<sup>44</sup> İmam Matüridi de (333/944) aynı ayete atıfta bulunarak burada geçen ilim ve istinbat kavramlarının ulu'l-emri tefsir ettiğini, dolayısıyla ulu'l-emrin Kur'an ve Sünnet'ten hüküm istinbat edebilen âlimler olduğunu, din işlerini yöneten ve görüşlerine danışılarak hareket edilen ilim adamlarının bu topluluğu oluşturduğunu ifade etmiştir.<sup>45</sup> Hatib-i Bağdadi de (463/1071) ulu'l-emrin fakihler olduğu görüşündedir.<sup>46</sup> Kurtubi'ye göre, “anlaşmazlığa düşülen meseleleri Allah ve Resulü'ne arz etme” emrinin ancak âlimler tarafından yerine getirilebilmesi ve bilinmeyen meseleleri âlimlere sorup onların fetvasıyla amel etmenin vacib olması ulu'l-emrin âlimler olarak tefsirini desteklemektedir.<sup>47</sup> Şatibi de (790/1388) ulu'l-emrin müctehid âlimler olduğu görüşündedir.<sup>48</sup>

### 3.Ashab-ı kiram

Mücahid'den gelen başka bir rivayete göre ulu'l-emr “ashab-ı kiram”dır.<sup>49</sup> Ancak başka bir rivayette Mücahid “fıkıh, ilim ve din sahibi olan ashab-ı kiram” demiştir.<sup>50</sup> Dahhak (105/723) ulu'l-emrin “İslam'a davet eden ve dini bize nakleden ashab-ı kiram” olduğunu söylemiştir.<sup>51</sup> İkrime (105/723) ise ulu'l-emri “Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer”

<sup>39</sup> İbn Vehb, *el-Cami*, II, 9; Abdürrezzak, *Tefsir*, I, 464; Taberi, *Tefsir*, VII, 180, 181; el-Hatib el-Bağdadi, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, I, 130, 131; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 573.

<sup>40</sup> İbn Vehb, *el-Cami*, I, 100; Abdürrezzak, *Tefsir*, I, 465; Taberi, *Tefsir*, VII, 179-180, 181; el-Hatib el-Bağdadi, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, I, 127-129; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 575.

<sup>41</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 182.

<sup>42</sup> Nisa 4/83; Taberi, *Tefsir*, VII, 181; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 575. Beyzavi bu görüşü zayıf bulmakla birlikte bu atfı zikretmiştir; bkz. Beyzavi, *Tefsir*, II, 80.

<sup>43</sup> Kurtubi, *Tefsir*, V, 259.

<sup>44</sup> İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, II, 14; Kasimi, *Mehasinü't-te'vil*, III, 190.

<sup>45</sup> Matüridi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, III, 231.

<sup>46</sup> el-Hatib el-Bağdadi, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, I, 126.

<sup>47</sup> Kurtubi, *Tefsir*, V, 260.

<sup>48</sup> Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Alü Selman (Huber: Dârü İbn Affan, 1417/1997), V, 257.

<sup>49</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 182.

<sup>50</sup> Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 575.

<sup>51</sup> Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 575.



şeklinde açıklamıştır.<sup>52</sup> İkrime'ye ümm-ü veled hakkında bir soru sorulunca Kur'an'a göre onların hür olacaklarını söylemiş; hangi ayette bu hükmün yer aldığı sorulunca konumuz olan ayeti okumuş ve ulu'l-emrden olan Hz. Ömer'in bu hükmü verdiğini belirtmiştir.<sup>53</sup> Kelbi (146/763) onların "Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Abdullah b. Mes'ud" olduğunu ifade etmiştir.<sup>54</sup> Zahiri âlim İbn Hazm ise ulu'l-emrin sahabenin âlimleri olduğu görüşündedir.<sup>55</sup>

#### 4.Önceki Kavilleri Uzlaştıran Görüşler:

Zeccac (311/923) bu farklı kavilleri şöyle uzlaştırmıştır: "Ulu'l-emr ashab-ı kiram ve onların yolundan giden âlimlerdir; yöneticiler de ilim ve din ehli olup âlimlerin sözlerine uyarlarsa onlara itaat etmek farz olur; dolayısıyla ulu'l-emr müslümanların dinleriyle ilgili işlerinde ve dinî durumlarını iyiliğe götüren her konuda söz sahibi olan insanlardır".<sup>56</sup>

İmam Matüridi ulu'l-emr kavramının hem yöneticileri hem de âlimleri kapsayabileceğini, halkın yöneticilerin kararlarına ve âlimlerin fetvalarına uyması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>57</sup> Ancak yukarıda geçtiği üzere İmam Matüridi ulu'l-emrin istinbat yeteneğine sahip âlimler olduğunu ifade ettiğine göre, onun yöneticilerden âlim vasfına sahip olanları veya âlimlere danışarak hareket edenleri kastettiği anlaşılmalıdır. Ebu'l-Velid el-Baci (474/1081) ulu'l-emrin Hz. Peygamber zamanındaki seriyye emirleri veya âlimler şeklinde tefsir edilmesi arasında bir zıtlık olmadığını, Hz. Peygamber zamanında emir olarak tayin edilen sahabilerin âlim ve fakih olduklarını ifade etmiştir.<sup>58</sup> Kurtubi'ye göre ulu'l-emrin yöneticiler veya âlimler olması ihtimal dahilindedir; zira bu iki grubun iyiliği bütün ümmetin iyiliğini doğurur.<sup>59</sup> İbn Teymiyye (728/1328) ulu'l-emri insanlara emir verenler şeklinde açıklamış, güç ve iktidar sahipleriyle ilim ve söz sahiplerinin bu kapsama dahil olduğunu, ulema ve ümeranın ulu'l-emri oluşturan, iyilik veya kötülükleriyle insanların/toplumların iyilik veya kötülüğüne yol açan iki grubu teşkil ettiğini ifade etmiştir; emir verenler Allah ve Resulü'nün emirlerini topluma öğretmek ve uygulamakla yükümlü, emir alanlar ise Allah ve Resulü'nün emirlerine

<sup>52</sup> Taberi, *Tefsir*, VII, 182; Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 575.

<sup>53</sup> Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 576.

<sup>54</sup> Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, II, 575.

<sup>55</sup> İbn Hazm, *İhkam*, VI, 79; İbn Hazm, *en-Nüzbetü'l-kafiye fi ahkami usuli'd-din*, nşr. Muhammed Ahmed Abdülaziz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405), 22.

<sup>56</sup> Ebu İshak İbrahim b. es-Seriyy ez-Zeccac, *Meani'l-Kur'an ve i'rabuh*, nşr. Abdülhâlim Abduh Şelebi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), II, 67.

<sup>57</sup> Matüridi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, III, 227-228.

<sup>58</sup> Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef el-Baci, *el-İşare fi usuli'l-fikh*, nşr. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 21-22.

<sup>59</sup> Kurtubi, *Tefsir*, V, 260.



aykırı olmadığı sürece emir sahiplerine itaat etmekle yükümlüdür.<sup>60</sup> İbn Kesir de (774/1373) ulu'l-emrin âlimleri ve emirleri içerdiği görüşündedir; “(Yahudilerin) din adamlarının ve âlimlerinin onlara günah söz söylemeyi ve haram yemeyi yasak etmeleri gerekmez miydi?”<sup>61</sup> ve “Eğer bilmiyorsanız kitap sahiplerine sorun”<sup>62</sup> ayetlerinin âlimlere itaati emrettiğini, “Kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur; kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur; kim benim emirime itaat ederse bana itaat etmiş olur; kim benim emirime isyan ederse bana isyan etmiş olur”<sup>63</sup> ve benzeri bir çok hadisin de yöneticilere itaati emrettiğini ifade etmiştir.<sup>64</sup> Kasımi de (1332/1914) ayet belli bir sebep üzerine nazil olsa da umumi lafzının, bir çok ayet ve hadiste bildirildiği üzere kendilerine uyulması gereken âlimleri de içerdiğini belirtmiştir.<sup>65</sup> Elmalılı da (1361/1942) bu görüştedir.<sup>66</sup>

Ebu Hayyan (745/1344) başka görüşler de zikrettikten sonra herhangi bir konuda emir verme yetkisini sahih bir şekilde elinde bulunduran herkese itaat etmenin bu ayetin zahirinden anlaşılabilirliğini; hatta Allah’ın rızasına uygun hususlarda kadının kocasına, çocuğun ebeveynine ve yetimin vasisine itaat etmesinin dahi bu kapsamda görülebileceğini ifade etmiştir.<sup>67</sup>

### B. Ayetin İcmanın Hücciyetine Delaleti

İmam Matüridi Nisa Suresi’nin 59. ve 83. ayetlerini birleştirerek istinbat (ictihad) ehliyetine sahip âlimlerin teşkil ettiği ulu'l-emre itaat etmenin emredilmesinin, görüş birliğine sahip oldukları konularda onlara uymanın gerekli olduğunu, yani icmanın hücciyetini gösterdiğini belirtmektedir.<sup>68</sup> Ebu'l-Velid el-Baci de yukarıda geçen izahatı yaptıktan sonra kısaca bu ayetin icmanın hücciyetine delalet ettiğini belirtmiştir.<sup>69</sup>

Ayetteki “Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulü’ne arz edin” cümlesinden

---

<sup>60</sup> İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim, *es-Siyasetü’ş-şer’iyye fi İslahi’r-rai ve’r-raiyye* (Riyad: Vezaretü’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1418), 7, 127; Kasımi, *Mehasinü’t-te’vil*, III, 188. İbn Teymiyye’nin öğrencisi İbn Kayyim de ulu'l-emrin her iki grubu kapsadığı görüşündedir; bkz. *İ’lamü’l-muvakkîn*, II, 16; Kasımi, *Mehasinü’t-te’vil*, III, 189-190.

<sup>61</sup> Maide 5/63.

<sup>62</sup> Nahl 16/43.

<sup>63</sup> Buhari, Ahkam 1; Müslim, İmaret 33.

<sup>64</sup> İbn Kesir, *Tefsir*, II, 342.

<sup>65</sup> Kasımi, *Mehasinüt-te’vil*, III, 184.

<sup>66</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), III, 1376-1377.

<sup>67</sup> Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-muhit*, III, 686.

<sup>68</sup> Matüridi, *Te’vilatü’l-Kur’an*, III, 231.

<sup>69</sup> Ebu'l-Velid el-Baci, *el-İşare*, s. 21-22.



Hanbeli dil âlimi<sup>70</sup> Zeccac şu sonucu çıkarmıştır: İman sahibi olmak ihtilafa düşmemeyi, icmaya ve Sünnet'e tabi olmayı gerektirir; ihtilaf ve çekişmeyi kasetmek ise küfür sayılır; dolayısıyla ihtilaf söz konusu olduğu zaman Kitab ve Sünnet'e başvurmak, bilgi sahibi olunmadığı takdirde ise "Allah ve Resulü daha iyi bilir" demek gerekir.<sup>71</sup> Son cümle Mutezile âlimlerinden Ebu Bekir el-Esam'dan da (200/816) rivayet edilmiştir.<sup>72</sup> Ancak buradaki iman vurgusunun Allah ve Resulü'nün emrine uymakla ilgili olduğunu söylemek daha isabetli gözükmektedir.<sup>73</sup>

Yine ayet-i kerimenin aynı cümlesinden İmam Matüridi ve başkaları şu anlamı çıkarmıştır: Anlaşmazlığa düşülmediği takdirde, yani görüş birliği ve icma hasıl olduğu takdirde Kitab ve Sünnet'e müracaat etme, başka bir ifadeyle ayet ve hadisten meydana gelen tafsilî delili araştırma mecburiyeti ortadan kalkar; zira icma başlı başına hüccettir.<sup>74</sup> İbn Hazm da bu görüşte olmakla birlikte o, icmayı sadece sahabenin icmasıyla sınırlamıştır.<sup>75</sup>

Fahreddin er-Razi bu ayetin icmanın hücciyetine delil olduğunu şu şekilde açıklamıştır: Bu ayette Allah ve Resulü'ne itaat emrinden sonra ulu'l-emre itaat emredilmektedir. Allah'ın itaat edilmesini emrettiği bir merci masum (yanılmaz) olmalıdır; zira hata yapma ihtimali bulunan bir merciye itaat etmenin emredilmesi hata yapmanın emredilmesi anlamına gelir. Halbuki hatanın kendisi yasaklanmış olan bir şeydir ve bir şeyin aynı anda hem emredilmesi hem de yasaklanması mümkün değildir.<sup>76</sup> Ancak burada kastedilen, İmamiyye Şiası'nın dediği gibi ulu'l-emrin "masum imam" olması değildir; zira ayet-i kerimede kendisine itaat edilmesi emredildiğine göre ulu'l-emr olan bu imamın herkes tarafından tanınması, bilinmesi ve kendisine ulaşmanın mümkün olması gerekir; halbuki günümüzde –İmamiyye'nin de söylediği gibi– böyle bir durum söz konusu değildir.<sup>77</sup> Buna göre geriye tek bir ihtimal kalmaktadır. O da ümmetin

<sup>70</sup> Yakut b. Abdullah el-Hamevi (626/1229), *Mucemü'l-üdeba*, nşr. İhsan Abbas (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), I, 52.

<sup>71</sup> Zeccac, *Meani'l-Kur'an*, II, 68.

<sup>72</sup> Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Ragıb el-İsfahani (V./XI. yüzyıl), *Tefsir*, nşr. Adil b. Ali eş-Şiddi (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1424/2003), III, 1289; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhit*, III, 687.

<sup>73</sup> Ragıb el-İsfahani, *Tefsir*, III, 1290.

<sup>74</sup> Matüridi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, I, 585; III, 229; Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali el-Basri (436/1044), *el-Mutemed*, nşr. Halil el-Meys (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), II, 15; Kelvezani, *Temhid*, III, 236. Amidi bu ve benzeri ayetlerin icmanın hücciyetine delaletinin zanni olduğunu ifade etmiştir; bkz. Amidi, *el-İhkam fi usulü'l-ahkam*, I, 218.

<sup>75</sup> İbn Hazm, *Nübze*, s. 22.

<sup>76</sup> Razi, *Tefsir*, X, 113; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhit*, III, 687.

<sup>77</sup> Razi, *Tefsir*, X, 113; Zira İmamiyye'ye göre 12. imam olan Muhammed b. Hasan el-Askeri'nin 260 (873-874) yılında beş yaşında ortalıktan kaybolmasından sonra artık ortalıkta masum imam kalmamıştır; bu imam kıyamete yakın ahir zamanda mehdi olarak geri dönecek ve dünyaya hakim



tamamının görüş birliği, yani icma ettiği konularda masum/yanılmaz olduğunu ve ümmetin tamamını temsil eden ehlü'l-hal ve'l-akd topluluğunun bu özelliğe sahip olduğunu kabul etmektir.<sup>78</sup> Bu çıkarıma itiraz edilerek ulu'l-emrin bu şekilde tefsiri hakkında bir nakil bulunmadığı, dolayısıyla bunun icmaya aykırı bir görüş olduğu söylenmiştir.<sup>79</sup> Razi'nin bu itiraza cevabı şöyledir: Ulu'l-emrin "âlimler" olduğu görüşü sahabe ve tabiinden rivayet edilmiştir; dolayısıyla âlimlerin icmana uymanın gerekliliği bu nakle dayanır.<sup>80</sup> Razi ulu'l-emrin ümera yerine ulema şeklinde anlaşılmasının daha isabetli olduğunu açıklarken dayandığı gerekçeleri şöyle sıralamıştır:

1. Ümeraya itaat etmenin vacip oluşu onların Allah ve Resulü'ne itaat etmeleri, başka bir deyişle Kur'an ve Sünnet'e uymaları durumuyla sınırlıdır. Bu hususta icma vardır. Sonuçta ümeraya itaat Kitap ve Sünnet'e itaat anlamına gelir ve bu tefsir bize yeni bir anlam kazandırmaz; hâlbuki ulemanın icma Kitap ve Sünnet'te olmayan meselelere de değinebilir ve bu tefsir bize yeni bir anlam kazandırır.<sup>81</sup>

2. Ümeraya itaat etme anlamı tercih edilirse anlam itibariyle ayete "hak üzere olmaları şartıyla" gibi bir şart ilave edilmesi gerekir; hâlbuki ulemanın icmasına itaat etme anlamı kabul edilirse bu şartın ilave edilmesi gerekli olmaz; zira ulemanın icması her zaman hak üzeredir.<sup>82</sup>

3. Anlaşmazlığa düşülen hususların Allah ve Resulü'ne arz edilmesi yönündeki emir, anlaşmazlığa düşülmeyen, yani icma edilen hususlar için böyle bir gereklilik olmadığını ima etmektedir.<sup>83</sup>

4. Bize göre Allah ve Resulü'ne itaat etmek kesinlikle vacip olduğu gibi ulemanın icmasına itaat etmek de kesinlikle vaciptir; ancak ümeraya itaat etmenin aynı hükmü taşıdığı söylenemez; zira ümera çoğunlukla zulmü emretmektedir; dolayısıyla Allah ve Resulü'nün yanında fasık olan ümeraya itaat etme yerine masum olan ulemanın icmasına itaat etmenin zikredilmesi daha isabetlidir.<sup>84</sup>

---

olacaktır; bkz. Mustafa Öz, "Mehdi el-Muntazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2003, c. XXVIII, s. 376-377.

<sup>78</sup> Razi, *Tefsir*, X, 113; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-muhit*, III, 687. Ehlü'l-hal ve'l-akd ise Kitap ve Sünnet'ten hüküm istinbat edebilen âlimlerdir; zira bu nitelikte olmayan âlimlerin emrine uymak gerekli değildir; dolayısıyla ulu'l-emr olan âlimler bu niteliğe sahip fakih ve müctehidlerdir; bkz. Razi, *Tefsir*, X, 117.

<sup>79</sup> Razi, *Tefsir*, X, 117.

<sup>80</sup> Razi, *Tefsir*, X, 117.

<sup>81</sup> Razi, *Tefsir*, X, 114.

<sup>82</sup> Razi, *Tefsir*, X, 114.

<sup>83</sup> Razi, *Tefsir*, X, 114.

<sup>84</sup> Razi, *Tefsir*, X, 114.



5. Ümeranın işleri ulemanın fetvasına uymak durumundadır; bu sebeple aslında ulema ümeranın üstündedir; dolayısıyla ulu'l-emrin tefsirinde ulemanın icması anlamı tercih edilmelidir.<sup>85</sup> Kasımi, Razi'nin bu açıklamalarını ince ve derin bir istinbat/ictihad ürünü olarak görmüş ve takdir etmiştir.<sup>86</sup> Elmalılı da Razi'nin açıklamalarını tasvip etmektedir.<sup>87</sup>

Sadrüşşeria (747/1346) ve Molla Fenari (834/1431) ulu'l-emre itaati emreden bu ayetin icmaya uymanın gerekliliğine delaletini şu şekilde açıklamıştır: Ulu'l-emrin anlamı hakkında iki yaygın görüş bulunmaktadır: Yöneticiler ve müctehid âlimler. Eğer bu nitelikler bir arada bulunursa, yani yöneticiler müctehid âlim niteliğine sahipse onlara itaat etmek vacib olur; yöneticiler bu niteliğe sahip değillerse "Bilmiyorsanız zikir/kitap/ilim ehline sorun"<sup>88</sup> ayetinin emri gereği bilmedikleri konuları âlimlere sormakla yükümlü olurlar; bu âlimler verdikleri cevaplarda görüş birliği içinde olurlarsa yöneticilerin onlara uyması ve bu hükmü uygulaması vacip olur; sonuç itibarıyla müctehidlerin icmasına uymak hem yöneticilere hem ümmet üzerine vacip hale gelir.<sup>89</sup>

Muhammed Abduh'a (1323/1905) göre ulu'l-emr insanların iyiliğini sağlama ve menfaatlerini temin etme hususunda yetkili kılınan herkestir; müslümanlar içinde ehlü'l-hall ve'l-akd zümresidir; emir, hükümdar, âlim ve komutan gibi insanların genel ihtiyaçlarını karşılayan ve menfaatlerini koruyan herkes bu gruba dâhildir; bu niteliğe sahip olanlar, inanç ve ibadet esasları gibi mütevatir naslarla sabit olan meseleler dışında ve baskı altında olmadan, müslümanların menfaatini temin edecek şekilde icma ederlerse onların icmasına uymak vacib olur ve böyle bir icma masum/yanılmaz sayılır; Hz. Peygamber zamanında olmadığı halde Hz. Ömer zamanında sahabenin âlimleriyle istişare edilerek kurulan divan müessesesi ve benzeri uygulamalar buna örnektir.<sup>90</sup> Dolayısıyla aslanan Kur'an ve Sünnet'in hükümleridir; bunlarda bulunmayan meselelerde ulu'l-emr kendi arasında istişare ederek müslümanların menfaatine uygun olan şekilde karar vermeli ve hareket etmelidir; eğer ulu'l-emr icma ederlerse onlara uymak vacib olur; ihtilaf ederlerse o zaman Kur'an ve Sünnet'in hakemliğine başvurmak gerekir.<sup>91</sup> Abduh ulu'l-emrin tefsirinde Fahreddin Razi'nin *Tefsir*'ini özetleyen Nisaburi'ye (730/1329) atıfta bulunmuştur.<sup>92</sup> Ancak Reşid Rıza (1354/1935), Razi'nin

<sup>85</sup> Razi, *Tefsir*, X, 114.

<sup>86</sup> Kasımi, *Mehasinü'l-te'vil*, III, 192.

<sup>87</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, III, 1377.

<sup>88</sup> Nahl 16/43.

<sup>89</sup> Sadrüşşeria, *Tavzih*, II, 101; Molla Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenari, *Fusulü'l-bedai' fi usulü'ş-şerai'*, nşr. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), II, 291.

<sup>90</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 147.

<sup>91</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 147-148.

<sup>92</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 148. Ayrıca bkz. Nizameddin Hasan b. Muhammed en-Nisaburi, *Garaibü'l-Kur'an ve regaibü'l-Furkan* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416), II, 435.



ehlü'l-hall ve'l-akd terimini kullanmakla birlikte maksadını tam açıklamadığını ve onun sözlerinden usul-i fıkhıta bilindiği şekliyle sadece müctehid âlimlerin icmasının anlaşılabilirliğini, Razi'nin *Tefsir*'ini özetleyen Nisaburi'nin "ehlü'l-hall ve'l-akd ve ashabü'l-itibar ve'l-ara" ifadesine yer verdiğini ve bu ifadede ulema dışında kalan yöneticilerin de ulu'l-emr kapsamına dâhil edildiğini belirtmiştir.<sup>93</sup> Ancak Razi usulü'l-fıkha dair meşhur *Mahsul*'ünde icmanın tanımını yaparken ehlü'l-hall ve'l-akd terimini kullanmış ve bu terimle şer'i hükümlerde ictihad edenleri kastettiğini belirtmiştir.<sup>94</sup> Elmalılı da Razi'nin ifadesini bu şekilde anlamıştır.<sup>95</sup> Dolayısıyla Razi'nin sözlerinden başka bir anlam çıkarılması isabetli değildir. Nisaburi'nin ifadesi de Razi'nin ifadesi gibi muğlaktır ve muhtemelen o da Razi gibi usul-i fıkhıta bilindiği üzere icma ehli olan âlimleri kastetmektedir. Ancak Reşid Rıza ayrıca Teftazani'nin (792/1390) ehlü'l-hall ve'l-akdi ulema, yöneticiler ve toplumun ileri gelenleri şeklinde tanımlamasına atıfta bulunmuştur.<sup>96</sup> Ancak bağlam farklıdır; Teftazani "halifenin seçiminde" ehlü'l-hall ve'l-akdin yerinden söz etmektedir; bu bağlamda mezkûr sınıfların bu topluluğa/heyete dâhil olması makuldür; ancak şer'i hükümlerin tespiti bağlamında ve icmanın hücciyetinden söz ederken Razi'nin ehlü'l-hall ve'l-akd terimini âlimlerin dışındaki diğer gurupları da içine alacak şekilde geniş anlamda kullanması zayıf bir ihtimaldir. Reşid Rıza bir noktada üstadı Abduh'tan ayrılarak yöneticilerin de dâhil olduğu bu icmaya masum olduğu için değil, müslümanların güvenini haiz bu topluluğun ittifakına ümmetin birliğini sağlaması sebebiyle uyulması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>97</sup> Sonuç itibariyle Reşid Rıza bu ayetin İslam şariatının usulünü şu dört esas şeklinde belirlediğini ifade etmiştir:

1. Kur'an-ı Kerim. 2. Hz. Peygamber'in Sünnet'i. 3. Sadece âlimlerin değil, siyasi, iktisadi ve askeri gücü elinde bulunduranlar, işçi liderleri, basın kuruluşlarının yöneticileri gibi toplumu yöneten ve yönlendirenlerin oluşturduğu ulu'l-emrin icması. 4. İhtilafa düşülen konularda Kitap ve Sünnet'ten çıkarılan genel kural ve hükümlere başvurmak.<sup>98</sup>

<sup>93</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 148-151.

<sup>94</sup> Fahreddin er-Razi, *el-Mahsul*, nşr. Taha Cabir el-Alvani (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1418/1997), IV, 20.

<sup>95</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, III, 1377.

<sup>96</sup> Sadeddin Mes'ud b. Ömer et-Teftazani, *Şerhu'l-Makasid* (Dârü'l-Mearifî'n-Nu'maniyye (Pakistan), 1401/1981), II, 272.

<sup>97</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 148.

<sup>98</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 152. Ayrıca Reşid Rıza günümüzde hakim olan siyasi sistem ve kavramlarla ulu'l-emr kavramı arasında bağ kurmuş ve yasama, yürütme ve yargı erklerini bu kavram çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır; bkz. *Tefsir*, V, 152-156. Meragi, Reşid Rıza'nın görüşlerini aynen benimseyerek özetlemiştir; bkz. Ahmed Mustafa el-Meragi (1371/1952), *Tefsirü'l-Meragi* (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1365/1946), V, 72-73.





Ancak Abduh ve Reşid Rıza'nın icma kavramını değiştirerek halifenin seçiminde söz sahibi olan ehli'l-hall ve'l-akd topluluğunu oluşturan âlim, yönetici ve toplumun ileri gelenlerinin icma etmeleri durumunda onlara uyulması gerektiğini ve bunun ümmetin tamamını temsil etme hususunda sadece müctehid âlimlerin icmasından daha isabetli, faydalı ve uygulanabilir bir yöntem olduğunu söyledikleri görülmektedir.<sup>99</sup> Kanaatimizce İslami ilimler terminolojisinde yerleşik anlama sahip olan icma, ehli'l-hall ve'l-akd gibi terimlerin anlamları üzerinde değişiklik yapmak isabetli bir yaklaşım değildir. Ulaşılan yeni bir düşünce veya oluşturulmak istenen yeni bir kavram varsa bunu yerleşik kavramları bozmadan yeni kavramsallaştırmalar yaparak ifade etmek daha isabetli olacaktır. Zira şer'i hükümlerin istinbatı ve tespitinde söz sahibi olanlar âlimlerdir; âlim olmayan yönetici ve diğer kesimlerin bu konuda yetkili sayılması şer'i hükümlerin ehil olmayan kimseler tarafından değiştirilmesine, hatta ilgasına yol açabilir. Böyle bir yetkinin şer'i ilimlerde yetkin olmayan kesimlere tanınması, bilinen yerleşik fıkıh ve usul anlayışına tamamen aykırıdır. Belki söylenilmesi mümkün olan şey şudur:

Çeşitli alanlarda bilgi ve tecrübe sahibi olan yönetici ve benzeri kesimlerin görüşleri şer'i hükümlerin istinbatı açısından yardımcı bir kaynak konumunda görülebilir ve sosyal durumun, vakianın ve örfün tespiti açısından bu görüşler önemlidir. Âlimler icthad ederken, fetva verirken veya istinbat yaparken bu görüşleri dikkate alarak hareket etmeli ve onların İslam'ın ahkâmıyla çelişip çelişmediğini değerlendirdikten sonra müslümanların uyması gereken hükmü açıklamalıdır. Sonuç itibarıyla şer'i hükümlerin istinbatı bir uzmanlık işi olup belirli bir ehliyeti haiz olmayan kesimlere bu konuda yetki vermek yerleşik usul anlayışına aykırıdır; ancak uyulması gereken şer'i hükmün tespitinde âlimlerin son sözü söylemesi şartıyla müslüman toplumun yöneticilerinin ve diğer kesimlerinin görüş, bilgi, tecrübe ve değerlendirmelerinin dikkate alınmasını gerekli görmek isabetli bir yaklaşımdır.

#### IV. Kıyasın Hücciyeti

İmam Şafii Hz. Peygamber'in vefatından sonra ihtilafa düşülen meselelerin ayette geçtiği üzere "Allah ve Resulü'ne arz edilmesini", eğer nas varsa nassa başvurmak, nas yoksa kıyas yoluyla Kitab ve Sünnet'te bulunan meselelerle sonra ortaya çıkan meseleler arasında benzerlik kurarak icthad etmek, başka bir deyişle kıyas yapmak olarak açıklamıştır.<sup>100</sup> Zahiriler ise ihtilafa düşüldüğü takdirde Allah ve Resulü'ne arz etme emrinden hareket ederek sadece ayet ve hadislerin nasslarıyla bildirilen hükümlerin

<sup>99</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 151-152.

<sup>100</sup> Şafii, *er-Risale*, 79.



bağlayıcı olduğunu, bunun dışında ictihad ve kıyasa yer olmadığını söylemişlerdir.<sup>101</sup> İmam Matürîdi ise bu anlayışı reddetmektedir. Ona göre, Allah ve Resulü'ne arz etme emri sadece Kur'an ve Sünnet'in nassına müracaat etme anlamına gelmez; Kur'an ve Sünnet'in anlamına müracaat ederek kıyas yoluyla ictihad etmek de Allah ve Resulü'ne arz etme anlamına gelir; esasen ihtilaf edilen meseleleri Allah ve Resulü'ne arz etmenin emredilmesi Kur'an ve Sünnet'in derin anlamları üzerinde ictihad etmenin gerekli olduğunu gösterir; zira ortaya çıkan her yeni meselenin Kur'an ve Sünnet'te nas yoluyla zikredilmediği bilinmektedir; dolayısıyla bu meselelerin Kur'an ve Sünnet'e arz edilmesi onların Kur'an ve Sünnet'in derin anlamlarından istinbat yoluyla çıkarılması anlamına gelmektedir.<sup>102</sup>

Ragıb el-İsfahani (V/XI. yüzyıl), Allah'a ve Resul'e itaat emriyle Kitab ve Sünnet'in bildirdiği hükümlere, Allah'a ve Resulü'ne arz etme emriyle ise ictihad ve kıyas yoluyla sabit olan hükümlere işaret edildiğini ve bu şekilde ayetin başıyla sonundan farklı anlamlar çıkarmanın ayeti daha anlamlı kılacağını belirtmiştir.<sup>103</sup>

Ebu'l-Hüseyn el-Basri (436/1044), Razi ve Amidi, anlaşmazlığa düşüldüğünde meseleyi Allah ve Resulü'ne arz etme emrinin kıyasın hücciyetine delalet etmesini şöyle açıklamaktadır:

Ayette "anlaşmazlığa düşülen mesele" ile Kitab ve Sünnet'te zikredilen bir meselenin kastedilmesi pek anlamlı olmaz; zira yukarıda zaten Allah ve Resulü'ne itaat etme emredilmiştir ve ayete bu anlamı vermek sadece tekrardan ibarettir; dolayısıyla "anlaşmazlığa düşülen mesele" ile Kitab ve Sünnet'te zikredilmeyen meseleler kastedilmiş ve "Allah ve Resulü'ne arz etme" ile Kitab ve Sünnet'te mansus olan meseleler üzerine kıyas yapmak emredilmiş olmalıdır.<sup>104</sup> Alaeddin es-Semerkandi (539/1144) anlaşmazlığa düşülen meselelerin Kitab ve Sünnet'te sarahaten zikredilen meseleler olamayacağını, zira bu meselelerin hemen herkes tarafından bilindiği için üzerlerinde ihtilaf edilmeyeceğini, dolayısıyla burada ictihad ve kıyasa ihtiyaç bulunan ince meselelerin kastedilmiş olması gerektiğini belirtmektedir.<sup>105</sup>

---

<sup>101</sup> Matürîdi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, III, 294-295; Beyzavi, *Tefsir*, II, 80; Ebussuud, *İrşadü'l-akli's-selim*, II, 193-194.

<sup>102</sup> Matürîdi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, III, 294-295; Beyzavi, *Tefsir*, II, 80; Ebussuud, *İrşadü'l-akli's-selim*, II, 194.

<sup>103</sup> er-Ragıb el-İsfahani, *Tefsir*, III, 1289-1290; Ebussuud, *İrşadü'l-akli's-selim*, II, 194.

<sup>104</sup> Ebu'l-Hüseyn el-Basri, *Mutemed*, II, 225; Razi, *Tefsir*, X, 114-115; Amidi, *İhkam*, IV, 24-25. Basri ve Amidi bu delalete yöneltilen itirazları ele almış ve değerlendirmişlerdir; bkz. Basri, *Mutemed*, II, 225; Amidi, *İhkam*, IV, 24-25. Kasimi, Razi'nin bu konudaki açıklamalarını derin ve ince bir istinbat olarak nitelemiştir; bkz. Kasimi, *Mehasinü't-te'vil*, III, 192.

<sup>105</sup> Alaeddin Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkandi, *Mizanü'l-usul fi netaici'l-ukul*, nşr. Muhammed Zeki Abdülber (Devha: Metabiü'd-Devhati'l-Hadise, 1404/1984), 562.



Yukarıda bazı âlimlerin Kur’an ve Sünnet’te yer almayan meseleler hakkında “Allah ve Resulü daha iyi bilir” demek gerektiği yönündeki görüşleri geçmişti. Bu görüş Ragıb el-İsfahani tarafından eleştirilerek, beşerin bilgisinin erişemeyeceği meselelerle ilgili olması durumunda bunun kabul edilebileceğini, beşerin bilgisinin erişebileceği meselelerde ise böyle bir tutumun insanın kendisini gereksiz yere küçük görmesi anlamına geleceğini ifade etmiştir.<sup>106</sup> Başka bir deyişle Allah’ın akıl vererek değerli kıldığı insanın bu meseleler üzerinde düşünmesi, tefekkür etmesi gereklidir. Razi bu görüşü “meseleyi Allah’a bırakma ve sükut etme” şeklinde ifade etmiş ve bunun kabul edilemeyeceğini, zira meselenin sükut etmeyi kaldırmayan ve ihtilafın bir şekilde çözümlenmesinin zorunlu olduğu meselelerden olabileceğini belirtmiştir.<sup>107</sup>

Razi’nin tespitine göre ayet-i kerimede önce Allah ve Resulü’ne, sonra ulu’l-emre itaatın emredilmesi, sonra ihtilafa düşülen meselelerin Allah ve Resulü’ne arz edilmesinin istenmesi, deliller arasında tertibin/hiyerarşinin Kitab, sünnet, icma ve kıyas sıralamasına uygun olduğunu göstermektedir; dolayısıyla Kitab ve sünnetin olduğu yerde kıyasa başvurmak caiz değildir; ancak onların hüküm bildirmedikleri meselelerde kıyas yoluna gidilmesi caiz olur.<sup>108</sup>

Muhammed Abduh anlaşmazlığa düşülen meselelerin Allah ve Resulü’ne arz edilmesini Kitab ve Sünnet’te bulunan genel kurallara ve kıyasa başvurmak şeklinde açıklamış ve bundan maksadın müslümanlar arasında ihtilafı azaltmak olduğunu, ancak tarihe bakıldığında bu yöntemin takip edilmemesi sebebiyle müslümanlar arasında taklid, taassup ve ihtilafın arttığını, bunun düşmanlık ve fitneye dönüştüğünü ve sonuç itibarıyla müslümanların zayıflayıp dış düşmanların tasallutuna maruz kaldığını ifade etmiştir.<sup>109</sup>

Ebu Zehre (1394/1974) ihtilafa düşülen konuların Allah ve Resulü’ne arz edilmesinin Kitab ve Sünnet’te yer alan hükümlerin amaç ve hedefleriyle uyumlu bir şekilde ictihad yapma anlamına geldiğini, bu ictihadın fakihler tarafından iki yöntemle yapıldığını, bunlardan birinin Kitab ve Sünnet’te benzeri bulunan bir mesele üzerine kıyas yapmak, diğerinin ise benzeri bulunmayan meselelerde Kitab ve Sünnet’e aykırı olmadığı sürece hükümlerin genel amacı olan maslahatı/faydayı temin etmek olduğunu belirtmiştir.<sup>110</sup> Günümüzde bu ictihadı yapacak ve çıkarılan kanun ve kararların Kitab ve

---

<sup>106</sup> el-İsfahani, a.y..

<sup>107</sup> Razi, *Tefsir*, X, 115; Kasımî, *Mehasinü’t-te’vîl*, III, 191-192.

<sup>108</sup> Razi, *Tefsir*, X, 115. Genel anlamda bu ilke hemen bütün usulcüler tarafından doğru kabul edilmekle birlikte umumi nassın veya haber-i vahidin kıyasla tahsisi gibi detaylarda farklı görüşler bulunmaktadır; bkz. Razi, *Tefsir*, X, 115, 116.

<sup>109</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 148.

<sup>110</sup> Muhammed Ebu Zehre, *Zehretü’t-tefasir* (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabi, t.y.), IV, 1731.



Sünnet'e uygun olup olmadığını denetlemek için bir âlimler heyetinin oluşturulmasının gerekliliği Reşid Rıza ve Ebu Zehre tarafından dile getirilmiştir.<sup>111</sup>

## Değerlendirme ve Sonuç

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim İslami ilimlerin de temel kaynağıdır. İslam âlimleri ilmî anlayışlarını temellendirirken birinci derecede Kur'an'a başvurmayı ihmal etmemişlerdir. Dinin anlaşılmasında ve uygulanmasında izlenecek yöntemi konu edinen fıkıh usulü ilminin temelleri de Kur'an'da bulunmaktadır. İslam âlimleri bu temelleri pek çok ayet-i kerimeden çıkarmışlardır. Müfessir ve usulcüler bu ayetlerden sadece biri olan Nisa suresinin 59. ayetinden fıkıh usulünün omurgasını oluşturan Kitab, Sünnet, icma ve kıyasın hücciyetini istinbat edebilmişlerdir. Tefsir ve usul eserlerinin taranmasıyla Kur'an ve usul-i fıkıh arasındaki ilişkinin, başka bir ifadeyle İslam âlimlerinin fıkıh usulünü Kur'an'dan yola çıkarak inşa etme gayretlerinin kapsamlı bir şekilde ortaya konulması mümkündür. Bu makalede örnek olarak seçilen bir ayet üzerinden fıkıh usulünün inşası sadedinde İslam âlimlerinin Kur'an'dan fıkıh usulünü istinbat etme amacıyla ortaya koydukları yorumların sadece küçük bir kısmının tespit ve tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Bu tür çıkarım ve yorumların tartışmaya açık olduğu, başka bir ifadeyle bu ayetlerin söz konusu manalara delaletinin kimi zaman kat'i, kimi zaman zanni olduğu görülmektedir. Ancak genel anlamda fıkıh usulü meselelerinde bir kaynak olarak Kur'an'a başvurulması sonucunda pek çok kuralın tespitinin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır. Geçmişte İslam âlimlerinin bu yönde ortaya koyduğu çabanın tefsir ve usul literatüründen toplanması ve yeniden değerlendirilmesi sonucunda önemli bir takım tespitlere ulaşılması mümkün olacaktır. Bu alanda âlimlerimizce ortaya konan zengin birikim araştırmacılar için istifade edilmesi gereken değerli bir hazine konumundadır.

## Kaynakça

- Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ani (211/826). *Tefsir*. nşr. Mahmud Muhammed Abduh. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- Ahmed b. Hanbel (241/855). *Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaut ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- el-Amidi, Seyfeddin Ali b. Ebu Ali (631/1233), *el-İhkam fi usuli'l-ahkam*. nşr. Abdürrezzak Afifi. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslami, t.y.

---

<sup>111</sup> Reşid Rıza, *Tefsir*, V, 152; Ebu Zehre, *Zehretü't-tefasir*, IV, 1731.



- el-Baci, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef. *el-İşare fi usuli'l-fikh*. nşr. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- el-Beyzavi, Nasirüddin Abdullah b. Ömer (685/1286). *Envarü't-Tenzil ve esrarü't-te'vil (Tefsir)*. nşr. Muhammed b. Abdurrahman el-Mar'aşli. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1418.
- el-Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi (370/981). *el-Fusul fi'l-usul*. nşr. Uceyl Casim en-Neşmi. Küveyt: Vezaretü'l-Evkaf, 1414/1994.
- el-Hatib el-Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (463/1071). *el-Fakih ve'l-mütefakkih*. nşr. Adil b. Yusuf el-Azazi. Dammam: Dârü İbni'l-Cevzi, 1417/1996.
- Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelüsi (745/1344). *el-Bahru'l-muhit*. nşr. Sıdkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420.
- Ebu Zehre, Muhammed. *Zehretü't-tefasir*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, t.y.
- Ebu'l-Hüseyn el-Basri. Muhammed b. Ali (436/1044). *el-Mutemed*. nşr. Halil el-Meys. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403.
- Ebussuud Muhammed b. Muhyiddin Muhammed el-İskilibi el-İmadi. *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.
- Ali b. İsmail el-Ebyari. *et-Tahkik ve'l-beyan fi şerhi'l-Burhan*. nşr. Ali b. Abdurrahman Bessam el-Cezairi. Küveyt: Dârü'z-Ziyâ', 1434/2013.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Hallaf, Abdülvehhab. *İlmü usuli'l-fikh ve hülâsatü tarihi't-teşri*. el-Müessesetü's-Suudiyye bi-Mısır, t.y.
- İbn Akil, Ebu'l-Vefa Ali el-Bağdadi (513/1119). *el-Vazih*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420/1999.
- İbn Hacer el-Askalani. Şihabeddin Ahmed b. Ali (852/1449). *Fethu'l-Bari şerhu Sahihi'l-Buhari*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki-Muhibbüddin el-Hatib. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-İhkam fi usuli'l-ahkam*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dârü'l-Âfaki'l-Cedide, t.y.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *en-Nübzetü'l-kaftiye fi ahkami usulî'd-din*. nşr. Muhammed Ahmed Abdülaziz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405.
- İbn Kayyimi'l-Cevziyye, Şemseddin Muhammed b. Ebu Bekir ez-Zur'i ed-Dımaşki, (751/1350). *İlamü'l-muwaakkîn an Rabbi'l-alemin*. nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Al Selman. Dammam: Dârü İbni'l-Cevzi, 1423.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ed-Dımaşki (774/1373). *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*. nşr. Sami b. Muhammed Selame. Riyad: Dârü Taybe, 1420/1999.



- İbn Müflih, Şemseddin Muhammed el-Makdisi (763/1362). *Usulü'l-fıkh*. nşr. Fehd b. Muhammed es-Sedhan. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/1999.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *es-Siyasetü's-şer'iyeye fi islahi'r-rai ve'r-raiyye*. Riyad: Vezaretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1418.
- İbn Vehb, Abdullah (197/813). *el-Cami: Tefsirü'l-Kur'an*. nşr. Miklos Muranyi. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- el-Kasimi, Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Said (1332/1914). *Mehasinü't-te'vil*. nşr. Muhammed Basil Uyunüssud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- el-Kelvezani, Ebu'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed (510/1116). *et-Temhid fi usuli'l-fıkh*. nşr. Müfid Muhammed Ebu Amşe-Muhammed b. Ali b. İbrahim. Cidde: Câmiatü Ümmü'l-kura, 1406/1985.
- el-Kurtubi, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'an (Tefsir)*. nşr. Ahmed el-Berduni-İbrahim Eттаfeyyiş. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- el-Matüridi, el-İmam Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerhandi (333/944). *Te'vilatü'l-Kur'an*. nşr. Mehmet Boynukalın-Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- el-Meragi, Ahmed Mustafa (1371/1952). *Tefsirü'l-Meragi*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1365/1946.
- Molla Fenari: Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenari. *Fusulü'l-bedai' fi usuli's-şerai'*. nşr. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Mukatil b. Süleyman (150/767). *Tefsir*. nşr. Abdullah Mahmud Şehate. Beyrut: Dârü İhyai't-Türas, 1423.
- en-Nesefi, Hafızüddin Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed (710/1310). *Medarikü't-Tenzil ve hakaiku't-te'vil (Tefsir)*. nşr. Yusuf Ali Büdeyvi. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nizameddin en-Nisaburi, Hasan b. Muhammed. *Garaibü'l-Kur'an ve regaibü'l-Furkan*. nşr. Zekerıyya Umeyrat. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Öz, Mustafa. "Mehdi el-Muntazar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2003, c. XXVIII, s. 376-377.
- er-Ragıb el-İsfahani. Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed (V./XI. yüzyıl). *Tefsir*. nşr. Adil b. Ali eş-Şiddi. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1424/2003.
- er-Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefatihü'l-gayb (et-Tefsirü'l-kebir)*. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1420.
- er-Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *el-Mahsul*. nşr. Taha Cabir el-Alvani. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1418/1997.



- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsirü'l-Menar*. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmmetü li'l-Kitâb, 1990.
- Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mes'ud el-Buhari. *et-Tavzih fi halli gavamizi't-Tenkîh* (Teftazani, *Telvih* ile birlikte). Kahire: Mektebetü Subeyh, t.y.
- Safiyüddin Muhammed b. Abdurrahim el-Hindi (715/1315). *Nihayetü'l-vusul fi dirayeti'l-usul*. nşr. Salih b. Süleyman el-Yusuf - Sa'd b. Salim es-Süveyh. Mekke: el-Mektebetü't-Ticariyye bi-Mekkete'l-Mükerreme, 1416/1996.
- es-Semerkandi, Alaeddin Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed. *Mizanü'l-usul fi netaici'l-ukul*. nşr. Muhammed Zeki Abdülber. Devha: Metabiü'd-Devhati'l-Hadîse, 1404/1984.
- es-Süyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir (911/1505). *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri bi'l-me'sur*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- eş-Şafii, Muhammed b. İdris. *er-Risale*. nşr. Ahmed Şakir. Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940.
- eş-Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvafakat*. nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Alü Selman. Huber: Dârü İbn Affan, 1417/1997.
- eş-Şevkani, Muhammed b. Ali (1250/1834). *el-Kavlü'l-müfid fi edilleti'l-ictihadi ve't-taklid*. nşr. Abdurrahman Abdülhalik. Küveyt: Dârü'l-Kalem, 1396.
- eş-Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali (476/1083). *et-Tebşira*. nşr. Muhammed Hasan Heytu. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1403.
- et-Taberi, Muhammed b. Cerir (310/923). *Camiü'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an (Tefsir)*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Cize: Dârü Hecer, 1422/2001.
- et-Teftazani, Sadeddin Mes'ud b. Ömer. *Şerhu'l-Makasid*. Dârü'l-Mearifi'n-Nu'maniyye (Pakistan), 1401/1981.
- Yakut b. Abdullah el-Hamevi (626/1229). *Mucemü'l-üdeba*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- ez-Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. es-Seriyy. *Meani'l-Kur'an ve i'rabuh*. nşr. Abdülhalim Abduh Şelebi. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf an hakaiki't-Tenzil*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

